

„НАДА НЕМА ПРАВО НА ПОЧИНАК”

(Лаза Костић, *Дневник снова* и *Santa Maria della Salute*: рукописи/Лаза Костић, прир. Срађан Орсић, Нови Сад, Матица српска, 2023, 118 стр.)

Рукописно одељење *Матиице српске* представља кључни извор архивске грађе, без којег није могуће детаљније истражити најважније личности и кључне догађаје у културној историји Срба од 18. века до данас. У оквиру истраживачког рада Рукописног одељења, а у оквиру новопокренуте едиције Факсимил, 2023. године објављена је књига „Лаза Костић: Дневник снова и *Santa Maria della Salute* – рукописи”, коју је приредио др Срђан Орсић. Као прво издање ове едиције, публикација пружа изворне рукописе две кључне Костићеве литерарне творевине: антологијске песме *Santa Maria della Salute* и пишевог *Дневника снова*, који до њеног објављивања нису били доступни широј читалачкој публици у потпуности. Стога, ово издање има велики значај за дубље разумевање стваралачког опуса Лазе Костића, те представља вредан извор за све проучаваоце његовог књижевног дела.

Публикација је подељена у два тематска блока, не укључујући предговор и поговор приређивача. У оквиру предговора др Орсић говори о разлозима за објављивање ове књиге, њеној припреми, синестетској садржини, те нади да ће се у будућности појавити неки за сада неоткривени Костићеве рукописи, попут приложених у овој публикацији, и омогућити дубље прозирање у тајне његовог стваралаштва. Поговор укључује два поглавља, од којих први, под називом Светлописни хало ефекат: тендециозно „паковање” првог утиска, представља извесну одбрану Лазине законите супруге, Јуле Паланчки, од хало ефекта који би при узношењу „калокагатне” Ленке Дунђерски рефлектовао прилику поменуте Јуле као њену апсолутну опозицију. Друго поглавље: Бесконачност Лазине боготражитељске спирале, читаоцу нуди у шест потпоглавља тумачење симболике *чрчкарија* уочених у фонду приложених аутографа, а све у функцији слагања мозаичног стваралачког портрета Лазе Костића. Друго поглавље даље има тенденцију да прикаже могућа трансмедијална читања Костићевог стваралаштва, призивајући с тим у вези *Сикстинску мадону* Рафаела Сантија, као и композицију фламанског скулптора Жиста ле Корта *Краљица раја испирује кују*, а са надом да ће се у будућности појавити „нека стара анзис карта с венецијанском црквом „Госпе од Спаса” на којој ће се наћи Лазиним рукописом исписани први покајнички стихови лабудове песме.

Централно место ове публикације заузимају два тематска блока, од којих је први насловљен и тематски везан за *Дневник снова*, а други за тзв. химну љубави *Santa Maria della Salute*. По први пут, у историји проучавања дела Лазе Костића, на 118 страна, у целости, у оквиру обједињене публикације, објављени су оригинални рукописи праћени изводима из најбољих и најрелевантнијих научних текстова о њима, консултујући целокупан корпус досадашње стручне мисли.

Самом тексту *дневника* претходи извод из студије Милана Кашанина, који управо овај текст сматра највреднијом заоставштином аутора песме *Santa Maria*

della Salute. Будући да је и сам поседовао седамнаест листова *дневника*, а који су пре њега били у власништву извесног др Радивоја Симоновића, детаљно описује белешке, говори о њиховом формату и паратекстуалним елементима. Кашанин такође истиче да постоје „хронолошке празнине” јер су листови издвојени, те да не можемо имати целокупан увид у Костићеву сновидовну „стварност”. За одломком из Кашанинове студије, следи одломак из студије *О Лази Костићу* Младена Лесковца, који се и сам позива на Кашанина и његов превод *дневника*, али и на др Радивоја Симоновића. Лесковац истиче да је фрагмент који Симоновић није уништио, логички сасвим уклопљен у оно што је објавио Кашанин, те да са њим чини нераздвојиву целину при тумачењу Костићевих сновидовних фантазија. Као читаоци, свесни смо вредности сачуваних записа, те се са правом можемо питати како је др Симоновић могао да уништи одређене „снохватице”, под изговором да оне не спадају у Костићев књижевни опус. Даље наилазимо на одломак Радивоја Стоканова из *Два зајмца о Лази Костићу у Сомбору* у којој се указује на до тад, и Кашанину и Лесковцу, непознату Костићеву „крхотину”, а у поседу стапарског велетрговца и земљопоседника Степана Ивкова. „Крхотина” која је доспела у власништво Ивкова је заправо књига „Учитељ Јоханес Јохансен” коју је Лази са посветом даровао аустријски писац, преводилац и есејиста, Ото Хаузер, а која читаоцима може бити позната из Костићеве сачуване преписке са Светиславом Стефановићем.

За изводима из релевантних есеја и огледа, следе факсимили Костићевог *дневника* који је Кашанин поклатио *Мајици*, фотографија посвете Отоа Хаузера, и одломак из фељтона „Успомена на Др. Лазу Костића” Радивоја Симоновића који први пут указује на изгубљени запис.

Текст *Дневника снова* Лазе Костића обухвата сачуване фрагменте од 1903. до 1909. године, односно до смрти Јулијане Јуле Паланачки. Осим што нам пружа увид у трансцендентне слојеве Костићеве свести, *дневник* је изузетно значајан у контексту настајања и тумачења антологијске песме *Santa Maria della Salute*, на шта ћемо у овом приказу и указати. Први важан сновидовни сусрет са Ленком, Костић доживљава на своју славу, светог Јована Крститеља (20–21. јануар), после два месеца њеног одсуства у његовим сновима, како сам наводи.

„Гледала си ме оним погледом пуним жеље, обећања, и преданости, оним погледом који храбри, зове, скоро провоцира, погледом којим си ме гледала на овом свету свега једном, у тренутку који се памти целу вечност, кад си ме гледала мислећи да Те не видим. О, тај несамртни поглед! Тај непресушни извор жеља, које је судба осудила да остану незасићене на овоме свету!”

У наведеном цитату из сна из ноћи између 20. и 21. јануара 1904. године уочавамо сличности са стиховима:

„Она ме гледну. У душу свесну
никад још такав не сину глед;
тим би, што из тог погледа кресну,
свих васиона стопила лед”

У овом сну, поглед који Ленка упућује песнику, изражава не само љубав и жељу, већ и некакав тајанствени и вечни карактер који се не може доживети у овом свету. Опис „несамртног погледа” указује на дубоки патос који ће до краја ових

записа бити доминанто обележје „снохватица”, као и на реалне патње које је он изазвао на јави.

Када немамо „живо” Ленкино присуство, Костић осећа потребу да о својој љубави прича другим људима које среће у сну. Тако, једној „старој милосници” исте године, на празник Духова, Костић у љубавном загрљају прича о „љубаву којој нема равне и коју ће обесмртити”. Тако и Ленкином оцу, који му се јавио у сну 8. јула, хтео је рећи „да има ћерку коју је волео и коју непрестано воли вечном и бескрајном љубављу”. Уочавамо да се Костић окреће комуникацији са другим људима, који у контексту његових снова постају посредници између оног што је физички одсутно и оног што је духовно и емоционално живо. Ова потреба да се љубав пренесе и изрази другим људима, чак и у домену сновиђења, указује на дубоку потребу песника да његова љубав не остане само унутрашњи, изоловани доживљај, већ да буде заједничка и „обесмрћена”.

Костићу Ленка и у сновима задаје „јаде па сладе, чемер па мед”, те осим што га често на дужи период лиши својих посета („она ми дође кад њојзи гове”), јавља и као удата, за човека којег је Лаза сматрао „једним од најружнијих људи које је познавао, личношћу савршено неинтересантном, нарочито за Њу.” Како снови представљају поље на ком потиснути аспекти личности, што могу бити и жеље које не могу бити реализоване у будном стању, јасно је да се Костићев ерос који се није оваплоћује на јави оваплоћује у сновима. Тако у белешкама наилазимо на делове као што је овај:

„И гурнух своју руку између Њених ногу, не дижући јој притом сукњу. Како је сукња била танка, ја дохватим Њену слатку дрескву, која напуни мој длан својим сочним девичанством. тад извадих свог петлића, спремног и укућеног.”

Иако сам цитат има јасну еротску конотацију, важно је истаћи како он одражава несвесне процесе, потиснуте жеље и концепт сексуалне енергије која се не може остварити у стварном животу. Ерос који није пронашао своје конкретно остварење у стварности, може се сматрати као енергија која тражи израз у мање ограниченим просторима, као што су снови. У овом простору, где субјективност и свест нису подвргнути истим друштвеним и моралним ограничењима, сексуалне фантазије и потиснуте жеље могу да избију у свом најчистијем и најнепосреднијем облику. „Петлић” као фалусни симбол додаје димензију доминације и контроле, као и представљања сексуалне моћи која није физички реализована. Фалус, као израз мушке сексуалне енергије и потенције, овде се „доказао” као спреман и „укрућен”, али у окружењу које не захтева непосредну реализацију у стварности, већ егзистира у фиктивном простору снова. Еротске забелешке у *дневнику* евоцирају у читаочевој свести стихове из песме:

„У нас је све ко у мужа и жене,
само што није брига и рад
све су милине, ал нежежене,
страст нам се ближи у рајски хлад”

те се с тим у вези можемо сведочити јасној комуникацији између *дневника* и *химне љубави*.

24. јануара 1906. године Костић записује следеће: „Ви знате да је Она била та која ми је открила највећу тајну земног живота, која ми је одгонетнула загонетку вечности, та која ми је показала свет.” Осим што је Ленка за Лазу постала симбол космичке, свеопште љубави, она сада има и улогу духовног водича кроз трансцендентне просторе. Она је љубав која је способна да му открије суштину живота, свет који превазилази све светове, оно што ће му помоћи да одгонетне „загонетку вечности”, на шта поново наилазимо и у стиховима:

„кад ми се она одонуд јави,
ко да се бог ми појави сам:
У души бола лед ми се крави,
кроз њу сад видим, од ње све знам
зашто се мудрачки мозгови муте,
Santa Maria della Salute.”

Поређење Ленкиног присуства са божанским такође можемо уочити и на стилистичком плану. Наиме, Костић личне и присвојне заменице које се односе на Ленку пише великим словом. О вези Ленке и Богородице, на чему почива и сама песма *Santa Maria della Salute*, експлицитно је видљива и у белешци 2. фебруара 1908. године: „У овдашњој католичкој цркви је Слава Девице – слава и Њена, вечне девице!” Ленка, као „вечна девица”, није само личност са физичким и еротским својствима, већ је и симбол чистоте и непристрасности. Њена љубав према Лази може бити тумачена као нешто више од људске, као света и чиста љубав која има у себи нешто од божанског призива, нешто што је изван физичког, односно пролазног.

Ленкин „небески поздрав са оне стране гроба”, сведочи јакој духовној вези коју је имала са Костићем за живота. Њена љубав није умрла с њом, већ је прешла у сферу која је изнад физичке стварности. Јављање Ленке у сновима може бити и знак Лазине потребе за духовним, стваралачким растом и самоосвешћењем. Ленка није само љубавна фигура; она је и средство за Лазину трансформацију, за духовну еволуцију. Њено „небеско присуство” је знак да Лаза, упркос губитку, у свом животу и стваралаштву наставља духовно путовање ка вишим и дубљим истинама о љубави, животу и смрти. У сновима, она је не само жена коју је волео, већ и путоказ ка смислу који се може пронаћи једино у љубави као бесмртној и непрекинутој реалности.

Други тематски блок ове публикације посвећен је песми *Santa Maria della Salute*. Као што је био случај са претходним блоком, и на почетку овог наилазимо на изводе из релевантне научне мисли о Костићевој песми. Одломак из књиге Младена Лесковца под називом *Ленка Дунђерска* из књиге *О Лази Костићу* упућује нас на приложене аутографе на којима су верзије строфа из поменуте песме. Лесковац нам указује на стихове које је Костић прецртавао, додавао и преправљао, што сведочи томе да је на њој рађено дужи низ година, те да је самом песнику било од изузетне важности да она до читалачке публике стигне у свом савршеном облику. Кашанин потврђује да је Костић „врло брижљиво писао своју песму”, потврђујући то аутографима на којима стихови и строфе нису записане оним редом како стоје у коначној верзији, већ су разбацане, укључујући и речи из појединих строфа, што указује на изузетну пажњу и креативну дисциплину коју је песник улагао у процес

писања, као и на сложеност и дубоку структурну осмишљеност његових поетских дела. Оваква поновљена ревизија и прерада стихова могла је бити и психолошка потреба за проналажењем адекватног израза за оно што песник осећа, али и за постизањем уметничке хармоније. Тиме што је Костић поново распоређивао стихове, он је свој креативни процес чинио динамичним и експерименталним, што свакако није било необично за њега. У том смислу, свако преуређивање текста могло је бити начин да се постигне виша форма уметничког израза, у којој се спајају и емотивни и интелектуални аспекти поезије, а све у циљу слављења Ленке Дунђерски.

Даљим кретањем кроз публикацију, наилазимо на аутографе Костићеве лабудове песме, умрлицу Ленке Дунђерски, и најзад на фототипско издање првог издања збирке из 1909. године у којој је објављена *Santa Maria della Salute*.

Публикација „Лаза Костић: Дневник снова и *Santa Maria della Salute* – рукописи”, коју је приредио др Срђан Орсић, представља значајан допринос истраживању живота и стваралаштва Лазе Костића, као и дубљег разумевања његовог поетског бића. Ово издање, које обухвата оригиналне рукописе Костићевих важних литерарних творевина, пружа читаоцима и истраживачима нове увиде у сам процес стварања, као и у дубоке емотивне и духовне слојеве Костићевих текстова. Посебно је значајно што публикација доноси текстове који до сада нису били доступни широј јавности, чиме се отвара нови простор за проучавање песниковог унутрашњег света и његових стваралачких трагања. Најзад, публикација о којој је било речи представља важан корак у наставку истраживања не само живота и дела Лазе Костића, већ и у свестранијем разматрању улоге архивске грађе у проучавању српске књижевне историје. Она отвара нове путеве за тумачење песникових остварења и може послужити као основа за будућа истраживања, која ће додатно расветлити дубоке и често недовољно истражене аспекте Костићевог стваралаштва.

Бојана М. Јокић¹

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

<https://orcid.org/0009-0000-0016-2243>

¹ b.jokic-18098@filfak.ni.ac.rs